

חבורתיות של חברי קיבוץ ולוחמים הפלמ"ח בקרית-ענבים תש"ח 1947-1948^(*)

יעל ויילר

חבורתיות איכותית ייחודית נוצרה בין חברי קיבוץ קרית-ענבים לבין חיילי חטיבת 'הראל' של הפלמ"ח, בימי הקרבות של מלחמת העצמאות בתש"ח (1947-1948). מרכיביה היו קרבה רעיונית ותרבותית, דבקות בציוניות ומשפחתיות חלופית.

חבורתיות בין אזרחים לחיילים, תש"ח

קורותיהם של חברי קיבוץ קרית-ענבים וחיילי המחנה הגדול והמפקדה של ה'הגנה' והפלמ"ח, שחנו בשטחו בימים המכריעים של מלחמת העצמאות של מדינת ישראל, בשנת תש"ח (1947-1948), הם פרשת חקר מעניינית וייחודית של יחסי אזרחות-צבא בתולדות היישוב היהודי החדש בארץ-ישראל. אמנם, חברי הקיבוץ, שנקרא אז קבוצה, לא היו 'אזרחים' במובן המקובל והמלא, מעצם הגדרתו ועקרונותיו של מושג זה, ומשום חברותם הפעילה ב'הגנה'. גם הפלמ"ח לא היה, כידוע, צבא סדיר תקני, וזרימת הסמכות הארגונית בו נבעה, במידה רבה, מכוחם הרעיוני-הנפשי ומעמדם החברתי

ד"ר יעל ויילר, חוקרת תולדות עם ישראל בעת החדשה.

(*) מחקר ראשוני על הלכי רוח ביישוב היהודי בארץ-ישראל בלב המאה ה-20. תודה רבה לאלו שעזרו, עודדו, הדריכו ויעצו: אבי - מנחם ויילר, שמחה אסף ורינה פורת, חברי הפלמ"ח; מירה שפיגל וחנה קליין, מארכיון קיבוץ קרית-ענבים; ד"ר אלדד הרובי, מארכיון בית הפלמ"ח בתל-אביב.

של חבריו, ולא דווקא מתפקידם כפי שהוגדר או מדרגתם הרשמית. אף על פי כן מדובר, בפרשת חקר זו, ביחסים בין תושבי יישוב-קהילה מרובד גילים ומקצועות אזרחי במהותו, לבין אנשי כוח לוחם חמוש שתפקידיו צבאיים.

בין שתי הקהילות, חברי הקיבוץ ולוחמי הפלמ"ח, נוצרו יחסי חבורתיות הדוקה, אמנם ארעית וילידת שעה הרת עולם. מרכיביה היו:

1. קרבה רעיונית ותרבותית רבה: קרית-ענבים היה, כאמור, יישוב חלוצי מוביל וערכי הציונות, השתפנות והעבודה היו נר לרגליהם של חבריו, ורוב לוחמי הפלמ"ח הצעירים התחנכו לאור ערכי החלוציות בבית ההורים, בתנועת הנוער ובפלמ"ח.

2. דבקות בציונות: חתירה אל היעדים הלאומיים, שגולת הכותרת בהם היה הקמת מדינה עברית בארץ-ישראל; והמיידים שבהם בעבור הלוחמים שחנו בקרית-ענבים - פתיחת הדרך לירושלים הנצורה והגנה על היישובים בדרך אליה.

3. משפחתיות חלופית, או משפחתיות רחבה: חברי הפלמ"ח הלוחמים בקרית-ענבים הושפעו מסוג של משפחתיות חלופית או רחבה שהונחלה ורווחה בפלמ"ח, אשר ביטלה זרות והבדלי מוצא; "כאילו בני בית אחד אנו או בני משפחה אחת:

הגדוד 'שלנו', הפלוגה 'שלנו', ואפילו הבסיס שלנו והמשלט שלנו – אלה מהווים את ביתנו המשותף. זוהי הרגשה חשובה שיצר לפי דעתי הפלמ"ח [אצל חבריו]. הרגשת-בית גם בתוך הקרב.⁽¹⁾ על כך נוספה המשפחתיות הרחבה שהוענקה ללוחמי הפלמ"ח מאת חברי הקיבוץ: דור המייסדים ודור הבנים, אשר ניזונה במידה רבה מרעיונות ויישומים ניסיוניים של עקרונות 'משפחה גדולה' בחבורות חלוצים וחלוצות, כמו מייסדי קרית-ענבים, בתקופת העליות השנייה השלישית. ביסוסה ואישורה של המשפחתיות הרחבה הייתה בעובדה, שבני קרית-ענבים ובנותיה היו חברי פלמ"ח ולוחמיו בקרבות ברחבי הארץ.

למשל, גדעון (ג'וני) פלאי, מפקד בגדוד השישי, שנפל בקרב על הקסטל ביום ו' אדר ב' תש"ח (17 במרס 1948), היה בנם של חלוצים מראשוני קרית-ענבים. ובמקביל, חיילים מן השורה עד מפקדים בכירים של הכוח הלוחם,

למשל: רפאל (רפול) איתן, גילה בן-עקיבא, יצחק רבין ויוסף (יוספלה) טבנקין, היו בניהם של מייסדים ומנהיגים אנשי העלייה השנייה והשלישית.

עובדות רקע

קיבוץ קרית-ענבים, שראשוני חבריו עלו להתיישבות באביב תר"ף (1920), היה מימיו הראשוניים מנהיגותי ומוביל בתנועה הקיבוצית וביישוב היהודי בארץ-ישראל, וחבריו מיוזמי 'חבר הקבוצות'.⁽²⁾ לאחר מאורעות הדמים בקיץ תרפ"ט (1929), הוקם בשטחו בסיס גדול של ארגון ה'הגנה', שכלל מחנות צריפים ואוהלים, בתי מלאכה, מחסנים (סליקים), מרכז אימונים, ומרכז לפעילותה של פלוגת 'הנודדת', בפיקודו של יצחק שדה. משנת תש"ד (1944), התגוררו בשטח הקיבוץ חברי פלוגות הפלמ"ח, שחלקם התגבשו בשנים תש"ז-תש"ח (1947-1948) לגדודים: הרביעי – גדוד 'הפורצים', החמישי – גדוד 'שער הגיא', השישי – גדוד 'ירושלים', והגדוד העשירי. מן הגדודים הללו כוננה חטיבת 'הראל', רשמית ביום י' בניסן תש"ח (19 באפריל 1948).⁽³⁾

לאחר הכרזת ארגון האומות המאוחדות בכ"ט בנובמבר (ט"ז כסלו תש"ח, 29 בנובמבר 1947), שעל פי תכניתו נכלל שטחן מעבר לגבולותיה של מדינת ישראל העתידית, נעשו שלוש הקבוצות: קרית-ענבים, מעלה-החמישה ונוה-אילן, מעוזי אזרחים-חיילים. שטחן נצלף בקביעות מכלי ירי קלים וכבדים, ועל כן הוקמו בהן ביצורים ושוחות, ומלאי הרכוש והמזון הוכן וקוצב. במקביל תוגברה בהן מצבת הלוחמים, שהתאכסנו במבני אבן, צריפים ואוהלים, ובבניין בית הבראה 'בית פפרמן'

במעלה-החמישה, שהפך לעמדת מגן קדמית ולמשכנה של מפקדת חטיבת 'הראל'.⁽⁴⁾

קיבוץ קרית-ענבים שימש "התחנה המרכזית" והאכסניה עבור כ-1,500 לוחמים, חברי ה'הגנה' והפלמ"ח ועבור הנוסעים ומלווי השיירות בכביש ירושלים-תל-אביב, שחנו בו באותם ימים. הלוחמים הרבים שנפלו בקרבות באזור, נקברו בבית הקברות של הקיבוץ, שנעשה אז לבית עלמין צבאי. לוחמים ותושבים פגועים אושפזו תחילה במרפאה ובבתייהם של חברי הקיבוץ, ואחר הוקם בית חולים בבית הבראה של הקיבוץ. הן הלוחמים והן התושבים סבלו מן המחסור במים ומזון, מעצבות, דיכאון, סערת רגשות

מרכז החיים של הלוחמים היה בחדר האוכל של קרית-ענבים, בבנין ארוך וצר. מאפיה, שארובתה העלתה עשן, היתה מצורפת לו משמאלו וחגורת חלונות ארוכים הקיפה אותו משלושת צדדיו...

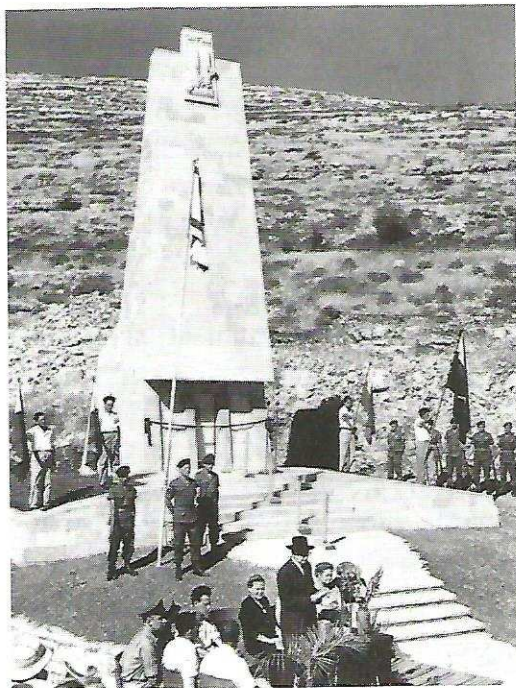
קשה ועייפות רבה, שבעטייה חולקו להם כדורי מרץ (נובודרין). חברי הקיבוץ כתבו: "כרענו תחת עומס העול. רבים התהלכו כצללים מתוך עייפות של יום ארוך בכל השטחים. נשארנו לבדנו בעול השמירה

בעמדות, היציאה למשלטים, העבודה במשק ללא מנוחה וללא הפסקה."⁽⁵⁾ ואילו הלוחמים, גם אלה שלא נפצעו בגופם, היו הלומי קרב ורדופים מן המראות הקשים והאירועים בקרבות, שקצרה ידם להושיע.

מרכז החיים של הלוחמים היה בחדר האוכל של קרית-ענבים, ב"בנין ארוך וצר. מאפיה, שארובתה העלתה עשן, היתה מצורפת לו משמאלו וחגורת חלונות ארוכים הקיפה אותו משלושת צדדיו... [בסמוך, מצד דרום על] חלקת הדשא [...] שהיה קרוח במקומות רבים בגלל מיעוט ההשקאה, ישבו, שכבו והסתובבו קבוצות רבות של חילים, שלא נבדלו בלבושם מחברי הקבוצה, אולם קל היה להכירם, משום שהיו מתגודדים חבורות-חבורות. רובם צעירים לימים היו. ורבים מהם מגדלי שפם. הם דברו, שרו, התווכחו והתלוצצו בחכותם לפתיחת שערי חדר האוכל. חדר האוכל של הקבוצה לא יכול היה להכיל בבת אחת את כל מאות האוכלים [...] וסדרנים העמדו בשעריו והיו מכניסים את החילים קבוצות-קבוצות, לפי מספר המקומות הפנויים."⁽⁶⁾ בתקופת השיא, באביב תש"ח (1948), שירת חדר האוכל כ-1,000 סועדים, מהם כ-200 חברי הקיבוץ הקבועים וחברים 'זמניים', וכ-800 לוחמים, שאכלו במשמרות ועל פי כרטיסים שחולקו להם. בסמוך לו מדרום-מזרח, היה 'מגרש המסדרים', שממנו יצאו ואליו חזרו לוחמי הפלמ"ח מן הפעולות והקרבות הקשים באזור.

ביום הכרזת המדינה, ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948), נצפה מראה היישובים העולים בלהבות בגוש עציון בקרית-ענבים ובמעלה-החמישה, ואובדנם של היישובים הרטוב, עטרות ונוה-יעקב היה עובדה מוגמרת. בי"ז באייר תש"ח (26 במאי 1948), לאחר מפלה בתפיסת משלט הרדאר ובבלימתו של כוח משוריין של הליגיון הירדני שהסתער על מעלה-החמישה

בשמות, ראיונים רק אתמול, שוחחנו איתם - והיום מוטלים הם ללא רוח חיים על הרצפה הקרה. למחרת [ראשון, א' דחול המועד, ט"ז ניסן תש"ח, 25 באפריל 1948] התקיימה ההלוויה. עטופים בסדינים לבנים על גבי אלונקות הובאו הקרבות על גבי מכונית משא, שנסעה הלך ושוב פעמים מספר לבית העלמין. אחרי סתימת הגולל התאספו כל החברים לנשק לבית הקברות, הקיפו את קבר האחים ובדומיה עשה לו כל אחד את חשבון הנפש והתיחד [כך] עם זכר הנופלים. במילים נרגשות ציין קצין התרבות

יצאוב האחדות: מנחם שני-שמידט

חונכת אנדרטת חטיבת הראל בקרית-ענבים.
נואם: הנשיא יצחק בן-צבי. שני לימינו: יגאל אלון

[בני מרשק] את המקרה הטרגי וקרא לאזור כוח ולהמשיך עד הניצחון. חברי הקבוצה [קרית-ענבים ומעלה-החמישה] עמדו עוד שעה ארוכה על יד הקבר נדהמים מעוצמת המכה...⁽⁸⁾ צביקה בהר מקרית-ענבים סיפר, לאחר שנים, על החלטתם הנחושה של חברי הקיבוץ לקיים את ליל הסדר, ובצוותא עם הלוחמים, למרות ההלם האבלות הקשה. מירה שפיגל מקרית-ענבים הרחיבה: "הייתה התלבטות קשה במשק ואצל אנשי הפלמ"ח, האם לחגוג את ליל הסדר לאחר מפלה כה קשה ואבדן כה כואב. על אף הכל מחליטים בחיוב. בעיקר כדי לרומם את מצב רוחם של הלוחמים. עורכים ליל סדר מקוצר, בתפריט צנוע."⁽⁹⁾ בליל הסדר הנחוש והמשותף של חברי הקיבוץ הנשארים וחלק מחברי הפלמ"ח הנותרים, נקרא מעט מן הנוסח המסורתי של ההגדה, "כמה משיריו של [נתן] אלתרמן", ונשאו דברים נרגשים יצחק בן-אברהם, רכז הביטחון של הקיבוץ, ובני מרשק, ה'פוליטרוק' - קצין החינוך של חטיבת הראל.⁽¹⁰⁾

וקרית-ענבים, החל פינוי הילדים, הורי החברים וחלק מן הנשים לירושלים ואחר לתל-אביב. חברי קרית-ענבים ומעלה-החמישה שנשארו בביתם, ניסו כל העת להמשיך במטלות היום-יומיות של אחזקת המשק החקלאי, שענפיו קוצצו ונגדעו מיום ליום, ותפקדו כאנשי 'הגנה' ולוחמים בקו החזית שעבר, למעשה, בסמוך לבנייני הקיבוץ; ובנוסף, ואולי היה זה תפקידם העיקרי, פעלו ככוח עזר סועד ותומך בלוחמי הפלמ"ח.

מבעים של חבורתיות

1. בעיני חברי קרית-ענבים

ריבוי מספר החללים משבט תש"ח (פברואר 1948), שהובאו או נאספו לאחר התעללות והשחתה קשים שבוצעו בהן, חייב התערבות וחציצה של כוח עזר מיומן. הטיפול בחללים וקבורתם ברוח מסורת ישראל, נעשה בדרך כלל ברובו בידי חברי הקיבוץ, לפי הצעתם. לוחמי הפלמ"ח הצעירים לא הוכשרו להכין לקבורה את גופות חבריהם שנפלו בקרב, הגם שכמה חברים מהפלמ"ח הופקדו או גויסו לכך; חברי הקיבוץ מילאו בנפש חפצה חלל זה, בכוחותיהם המוגבלים. יוחנן זריז, מפקד בגדוד הרביעי, תיאר במילים שהעובדות והרגשות דחוקים בהן, את "אנשי המשקים [קרית-ענבים, מעלה-החמישה] ליוונו בכל מעשינו: לפני היציאה לקרב, ועם שובנו מהמערכה. [...] היינו צעירים. המוות שהילך בתוכנו המם רבים מאתנו. לא ידענו איך לנהוג זה עם זה בשעה המרה, לא ידענו איך להביע יחסנו להופעה זו של מוות וקבורה. והנה, באו החברים הוותיקים, אנשי המשקים, והיו לנו לסעד ולמשענת."⁽⁷⁾ דומה כי הסעד והמשענת נבעו מעצם נוכחותם של מבוגרים מנוסים ואוהדים בזירה אכזרית ומפתיעה, ומן העובדה שחברי הקיבוץ טיפלו בגופות ובהבאתן לקבורה במסירות, צער עמוק, אבלות והזדהות עם הלוחמים.

כך, לדוגמה, על הקרב שלא צלח על נְבִי־סְמוּאֵל כשלב במבצע 'יבוסי', בליל י"ד ניסן תש"ח (22-23 באפריל 1948), שבו נהרגו ונפצעו לוחמים רבים, סיפר שמואל נרדי מקרית-ענבים, לאחר שנה, בסגנון מאופק ומקוצר אופייני: "טובי הבחורים מצאו את מותם על מורדות ההר התלול, אליו העפילו. מחרידה התמונה כשנזכרים את השורה הארוכה של החללים [שהובאו לקרית-ענבים] שסודרו לשם זיהוי [בעליית בניין הרפת]. ערב פסח זה - נהפך ליום אבל כבד בקבוצה. מוכי תדהמה הסתובבו החברים - ולא יכלו להרים ראש. בחג הפסח [שבת והחג הראשון, ט"ז בניסן תש"ח, 24 באפריל 1948] יצאו החברים לכרות את קבר האחים הגדול. כל מכה בסלע, כל דרדור של אבן שהוצאנו מהקבר החפור הרעיד את נימי נפשנו. נשכנו בשיניים את שפתנו מהכאב הצורב. בשיחה חרישית בין החברים מונים מי ומי הם הנופלים, הרי כמעט את כולם הכרנו

ערב פירוקה של חטיבת 'הראל', באייר תש"ט, כאשר נמצא פנאי נפשי ראשוני להעריך את ימי תש"ח התכנסו כ-200 חברי פלמ"ח בקרית-ענבים. בדבריו בכנס המשיל בני מרשק את חברי הקיבוץ המארח ל"קירות חדר האוכל". דימוי זה תיאר את איכויותיהם הנפשיות של חברי הקיבוץ עבור הלוחמים. בעיני חברי הפלמ"ח, או לכל הפחות בעיני מפקדיהם, פעילותם של חברי קרית-ענבים ונוכחותם המכילה, המזינה והעוטפת, שמרה על הלוחמים מפירוק נפשי וגופני בימי המלחמה ולאחריהם. מרשק, שהיה חבר קיבוץ גבעת-השלושה, היטיב להבין את חברי קרית-ענבים, שבסביבות ביתם התחוללה מלחמת קיום ושרידה אכזרית וגורלית, כמקרה פרטי של הכלל היישובי בארץ. הלוחמים באו להציל את ירושלים היהודית והדרך אליה ובה בעת להגן על הבית הקיבוצי. בהתמסרות רבה הפכו חברי הקיבוץ למשרתים יומם וליל, כביכול טפלים בביתם שלהם, של יחידות הלוחמים, שיצאו מטבורו של הבית – חדר האוכל – וחזרו לרוב חסרות ופגועות.

דבריו של מרשק, כפי שהובאו בדפוס בספר הפלמ"ח, שיצא לאור במחצית שנות החמישים, מאופקים וקמוצים בכל הנוגע לעובדות ולאירועים. יתור על כן, כמקובל באותם ימים, המילים כבושות ומהודקות-כווצות ככל הניתן, בכל האמור הן בתיאור רגשות הנוראות והאימה לאחר ובעטיין של זירות הקרב מחד, והן של רגשות הקרבה והתודה כלפי חברי הקיבוץ מאידך. המשלתם של חברי הקיבוץ ל"קירות חדר האוכל", שמבנהו היה כאמור מרכז החיים והפעולה של הלוחמים, אפשרה כנראה למרשק חירות הבעה, יחסית, מול קהל שומעיו חברי הפלמ"ח הצעירים, הכואבים וההלומים.

ומכל מקום, על אף חסריהן המובנים, ניתן למצוא במילותיו של מרשק איכות שירתית (מלשון שירה):

"אותם הקירות היו עדים לכך שערב-ערב מתאספים המפקדים ומתכוננים לצאת לקרב, ומיד אחריהם נכנסים חיילים לבושים מדים וחגור, גומעים ספל תה, מקשיבים לפרטי הפעולה ויוצאים. ושוב, מידי ערב, חמש דקות לפני היציאה, היה נוהג י-ה [יוספ'ה טבנקין?] להיכנס ואומר ליוצאים משפט אחד בלבד, מעין זה: 'חברים, הצליחו ושובו בשלום'. ... אחר כך היה מתרוקן חדר האוכל, והאורות היו כבים, וחשיכה עוטפת הכל לכל שעות הלילה, והקירות אחוזים ציפיה שכבר יאיר השחר, שכבר יחזרו החברים שיצאו. בכל אותן השעות יש והקירות הקשיבו לקולות היריה של רובים, מקלעים, פגזים וקולות התפוצצות שהדהדו מרחוק, והם חרדו לגורל החברים [לוחמי הפלמ"ח], שמא לא יחזור מי מהם. ובבוקר חזרו. חזרו עייפים, בלויים, פצועים מבוגרים יותר. לא תמיד חזרו כולם. וכך לילה אחר לילה. כל פעם חסר משהו, ולפעמים חסרו שנים, שלושה ולפעמים גם יותר מזה. היו ביניהם בחורים עליזים שלפני כל יציאה היו צוחקים ומתבדחים והנה גם מהם לא חזרו.

ולפעמים היה חוזר פתאום משהו מאלה שנחשבו לנעדרים. הקירות שמחו למראה הבחור שבא חבוש תתבושת. 'חזר מבית החולים', לחש קיר אחד למשנהו. [...] כך היו עדים גם לרגעי שמחה בהתקבל פתאום מכתב מאחד הבנים שהנה הוא חי, ולרגעי צער ויגון בבוא ידיעה מרה שהנה נפל בן בקרבות. [...] ולילה-לילה, כמעט, היו יוצאים מחדר אוכל זה חברים מן המשק לחפור קברים בשביל אלה שלא חזרו אליו מן הקרב, והד נקישת המעדרים באדמה הסלעית הגיע בדממת הלילה גם לכאן. ובשעות שחדר האוכל היה ריק ודומם, אז פתחו הקירות בשיחה ביניהם. הם שוחחו על טיפוסי האדם השונים שנזדמנו שם בו בערב ויצאו לקרב, על המפקדים הוותיקים, אנשי משק ותנועה, בוטחים וזקופי קומה, ועל הצעירים שוחחו, מהם שרק עכשיו באו ארצה [מאירופה] ועל אלה שהיו רזים, חלשים בגוף ובכל זאת יצאו עם היוצאים.

ובבוקר, בשוב האנשים, פקדו את כולם, אחד-אחד: האין מי מהם חסר? [...] הנה שמו את לבם בזוג חברים שתמיד היו מהלכים יחד, אחד לא זז מתברו. והנה בסופו של לילה אחד אמר קיר לחברו: 'הראית? האתה לא ש ב [ההדגשה במקור] והשני מהלך עצוב, בודד, אינו מוצא לו מקום. לאחר יום שאל הנשאר בתמיהה ובמבוכה: הנה הוטל עליו להודיע את הדבר להורי הנעדר. איך יעשה זאת ומה יאמר להם? והנה בא יום וגם הוא, המבשר, איננו בין החוזרים... [הנקודות במקור] הרבה ראו ושמעו אותם הקירות." (11)

מגעים של חבורתיות: חברי הקיבוץ וחברי הפלמ"ח

1. הריקוד

המגע האחד של החבורתיות, התחולל בתנועת הגוף המשותפת והמוצגת. ריקוד התלהבותי (אקסטטי), שמכוון להתעלות הנפש ולעריכת שינויים מחזקים בה, היה רווח מאוד בשנות העליות השנייה והשלישית, בימי נעוריהם של מייסדי הקיבוץ, ודור ההורים המושגי של רוב לוחמי הפלמ"ח. הריקוד המשותף, ביטא מאמץ של התגברות, התמודדות והמשכיות, וכנראה ניסיון של שִׁכחה מכוונת, מחיקה חלקית, של הרגשות המדכאים על ידי חוויית יחד רבת עוצמה גופנית ורגשית. הריקוד הלילי המשותף של הלוחמים עם חברי הקיבוץ התחולל לאחר המפלה בקרב על משלט הרדאר. המפלה, ההרוגים והפצועים הרבים, והסתערותו באותו יום של כוח משוריינים של הלגיון הירדני על שני היישובים בכוונה להכחידם, שנעצרה, הביאו לפינוי של הילדים ועמם נשים וקשישים. בקרית-ענבים ומעלה-החמישה הנצורות והמאוימות, נשאר רוב החברים הגברים ומיעוט נשים. זו הייתה האוכלוסייה ה"אזרחית", שהצטרפה לריקוד ה"מטורף" של החיילים המדוכאים והנסערים. האמן מנחם שמידט-שמי, אביו של אהרן (גי'מי) שמי, מפקד

